

ulûhiyyet nisbet etmiştir. Beyân'a göre ulûhiyyetin bir cüzü ilk defa Hz. Âdem'e verilmiş, bu sebeple de melekler ona secde etmişlerdir. "Onlar bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin tepelerine inip işlerinin bitirilmesini mi istiyorlar!" (el-Bakara 2/210) meâlindeki âyeti delil getirerek bulut gölgeleri içinde gelenlerden Hz. Ali'nin kastedildiğini, gök gürlemesinin onun sesi, şimşegin ise gülümsemesi olduğunu iddia etmiştir. Hz. Ali'deki ulûhiyyetin oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'ye, daha sonra Ebû Hâşim'e ve ondan da kendisine intikal ettiğini söyleyen Beyân b. Sem'ân bu iddiasına da, "Bu insanlara bir beyan (açıklama), mütakilere de bir yol gösterici ve öğüttür" (Âl-i İmrân 3/138) âyetini delil göstermiş, Ebû Hâşim'in mehdî olarak yeryüzüne döneceğini, dünyadaki haksızlık ve adaletsizlikleri ortadan kaldıracağını savunmuştur. Beyân kendisinde bulunan ilâhî vasıf sayesinde ism-i a'zam'ın bütün sırlarına sahip olduğunu, bu sebeple zühre yıldızının kendi emrine girdiğini ve bütün orduları hezimete uğrattığını iddia etmiştir. William F. Tucker'e göre Beyân, ism-i a'zam ile ilgili fikir ve iddialarını, XII. yüzyıla kadar Irak'ın İran'a komşu vilâyetlerinde varlıklarını sürdürmüş bulunan Mazdekîler'den almış olabilir. Zira ism-i a'zamı bilen en büyük sırrı bilmiş olacağı şeklindeki inanç Mazdek dininde de vardı (Tucker, s. 250). Beyân peygamberlik iddiasında da bulunmuş ve bu iddiasını desteklemek için Kur'an-ı Kerim'in, daha sonra İsmâiliyye'de en gelişmiş şeklini alacak olan bâtinî tefsirine girişmiştir. Bağdâdî'nin naklettiğine göre, Muhammed el-Bâkır'a 732'de gönderdiği bir mektupta kendisine verilen nübüvvetle Hz. Muhammed'in şeriatının bir kısmının neshedildiğini öne sürmüştür, "İslâm ol ki selâmete eresin, zira sen Allah'ın, risâletini kim vereceğini bilemezsin" deme cüreti-ni göstermiştir.

Beyân b. Sem'ân'ın İslâm inancıyla bağdaşması mümkün olmayan bu inançlarını benimseyenlere Beyâniyye, Benâniyye veya Sem'âniyye adı verilmiştir. Beyâniyye'nin bilhassa Kur'an'ı hiçbir mesnedi bulunmayan indî yorumlara dayanarak açıklama tarzı İsnâaşeriyye ve İsmâiliyye üzerinde etkili olmuştur. Hem tanrılık hem de peygamberlik iddiasında bulunan, çelişik fikirler ortaya atan Beyân b. Sem'ân'ın bu fikir ve iddiaları, Bâ-

billiler zamanında ortaya çıkan Man-deizm gibi bazı İslâm öncesi Doğu dinlerindeki inançlarla benzerlikler göstermekte ve bundan da Beyân'ın fikirlerini İslâm dışı kaynaklardan aldığı anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 129; Nevbah-tî, *Fıraku's-Si'a*, Necef 1959, s. 49; Es'arî, *Mâ-kâlât* (Ritter), s. 13, 23; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 130; Malatî, *et-Tenbîh ve'r-red*, s. 23, 156; Bağdâdî, *el-Farâğ* (Abdülhamîd), s. 40, 235-236; İbn Hazm, *el-Fasl* (Umeyre), I, 196; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi* (trc. Şerafeddin Gölcük), İstanbul 1980, s. 355; Şehrîstânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 152-153; Fahreiddin er-Râzî, *l'tikâdât* (Neşşâr), s. 87; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, 209; İbn Kesir, *el-Bidâye*, IX, 323; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Kahire 1907, III, 385; Ali Sâ-mî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, İskenderiye 1977, II, 79-81; William F. Tucker, "Bayân b. Sam'ân and Bayâniyya", *MW*, LXV/4 (1975), s. 241-253.

ŞERAFEDDİN GÖLCÜK

el-BEYÂN ve't-TAHSİL

(البيان والتحصیل)

İbn Rüşd'ün

(ö. 520/1126)

Mâlikî fıkhnıma dair eseri.

Mâlikî fıkhnının temel bilgi kaynakları arasında seçkin bir yere sahip olan *el-Beyân ve't-tahşîl*'in müellifi, filozof ve fakih İbn Rüşd'ün (ö. 595/1198) dedesi Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî'dir. Eser Muhammed b. Ahmed el-Utbî el-Kurtubî'nin (ö. 255/869) Mâlik b. Enes ve öğrencilerinden işitilmiş fetvaları derlediği ve *el-'Utbiyye* diye tanınan *el-Müstahrece mine'l-esmî'a* adlı kitabın şerhi mahiyetindedir. Bundan dolayı eserin tam adı bazan da *el-Beyân ve't-tahşîl limâ fi'l-Müstahrece mine't-tevcîh ve't-ta'îl*, bazan da *el-Beyân ve't-tahşîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'îl fi'l-mesâ'il* *el-Müstahrece* şeklinde zikredilir. Kitabı neşredenlerden Muhammed el-Haccî sonuncu isimlendirmeyi daha isabetli bulmaktadır. Aynı esere atıfta bulunulurken kaynaklarda *el-Beyân*, *et-Tahşîl* ve *eş-Şerh* şeklindeki kısaltmaların sıkça kullanıldığına da işaret etmek gerekir.

Müellifin kendi açıklamalarından, Ceyânî dostlarından bir grupla Şilbli bazı öğrencilerin 506 (1112-13) yılında *el-'Utbiyye*'nin bir bölümünü okumak üzere kendisine geldikleri, söz konusu ese-

rin içinden çıkılmaz gibi görünen meselelerini değişik yönleriyle ve anlaşılır bir şekilde izah ettiği, bunun üzerine dost ve talebelerinin ısrarla kendisinden *el-'Utbiyye*'nin zor meselelerini bu şekilde açıklayan bir eser yazmasını istemeleri üzerine *el-Beyân ve't-tahşîl*'i yazmaya başladığı anlaşılmaktadır. Çalışmaların yarıya yaklaştığı bir sırada müellifin kadılık görevine getirilmesi (511/1117) telifi büyük ölçüde yavaşlatmış, hatta kadılık yaptığı dört yıl boyunca haftada sadece bir gün bu işle uğraşabildiği için eserin tamamlanmasından bir ara ümidini kesmişse de Murâbıtlar Hükümdarı Nâsırüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn'in 515'te (1121) mazeretlerini göz önüne alarak kendisini kadılıktan affetmesi üzerine çalışmasını hızlandırmış ve 517'de (1123) eserini tamamlamıştır.

İbn Rüşd asıl metni ortaya çıkardık-tan sonra Muharrem 518 (Mart 1124) tarihinden itibaren yirmi aylık bir süre içinde düzenli olarak toplanan bir ilim meclisinde *el-Beyân ve't-tahşîl*'in büyük bir kısmını (98 cüzünü) öğrencilerine dinletmiştir. Bu çalışma sırasında öğrencisi Ebû Mervân Abdullah b. Meserre temize çekilmiş metni onun huzurunda okumuş ve müellifin elindeki müsvedde metinle karşılaştırması yapılmıştır. Bu çalışma bazı olumsuz siyasî gelişmeler üzerine İbn Rüşd'ün Merâkeş'e gitmesiyle kesilmiş, fakat müellif 520 (1126) yılında Kurtuba'ya döner dönmez öğrencilerinin isteği üzerine çalışmayı kaldığı yerden ve daha önceki usulle sürdürmüş, muhtemelen kitabın tamamı bu şekilde gözden geçirilmiştir.

Yazma nüshaları aynı tertibi taşımamak ve bölümler arasında takdim tehirler bulunmakla birlikte *el-Beyân ve't-tahşîl*'in eksiksiz bir şekilde günümüze ulaşmış olduğuna kesin gözıyla bakılabilmektedir. Tamamı müellife okunmuş veya müelliften dinlenmiş bir nüsha günümüze kadar gelmemişse de bu niteliği taşıyan "Kirâû'd-dür ve'l-aradîn"den "Kitâbü'l-Müsâkât" a kadarki bölüm elimizde bulunmaktadır.

el-Beyân ve't-tahşîl kısa bir süre içinde öylesine bir şöhret kazanmış ve ilgi görmüştür ki Endülüs ve Kuzey Afrika âlimleri nezdinde büyük bir değere sahip olan ve ezberlenme derecesinde bilinen *el-'Utbiyye*'ye VI. (XII.) yüzyıldan sonra artık eski ilgi gösterilmez olmuş, onun yerini *el-Beyân ve't-tahşîl* almış-

tır. Bugün İbn Rüşd'ün eserinin pek çok yazmasının mevcut olmasına karşılık *el-'Utbiyye* veya *el-Müstahrece*'nin muhtelif dünya kütüphanelerinde eksiksiz veya bir araya getirilerek tamamlanmış müstakil bir yazmasının bulunmayışı bunun açık delilidir. Diğer taraftan *el-'Utbiyye* için sağlam olsun olmasın her türlü rivayeti ihtiva ettiği yönünde tenkitler ileri sürülmüş, *el-Beyân ve't-tahşîl* ise bu hususlara açıklık getirmesiyle ayrı bir değer kazanmıştır.

İbn Rüşd gerek *el-Müdevvene* ile gerekse *el-Müdevvene* üzerine yapılan çalışmalarla ilgili geniş incelemeleri sonunda elde ettiği ilmi birikimi, öğretim, fetva ve yargı görevleri sırasında kazandığı formasyon ve tecrübenin ürünlerini sonraki nesillere özellikle bu eser yoluyla aktarmıştır. Müellif *el-'Utbiyye*'de zikredilen bir fetvayı değişik yönleriyle ele alırken özellikle şu hususlar üzerinde durmaktadır: Mezhepte kabul edilen görüşü belirtmekte, yanlış anlaşıl-maya elverişli veya tereddüde yol açan ifadeleri tahlil edip konuya açıklık getirmekte, gerektiğinde delilleri zikretmekte, bazı çevrelerde yaygın bulunan bir kısım yanlış görüşlerin doğrusunu belirtmektedir. Eğer mesele açıklanmaya ihtiyaç göstermiyorsa gereksiz izahlara girmekten sakınmakta, tekrarlara girmekten kaçınmak için de bir defa açıkladığı meseleye daha sonra atıfta bulunmakla yetinmektedir.

Kitapta ele alınan meseleler *el-'Utbiyye*'nin sistematığına uygun bölümler halinde incelenmekte ve bu bölümlerin başında ele alınacak fetvaların kimden işitildiği ve kimin tarafından nakledildiği ("semâu İbn Kâsım min Mâlik" veya "semâu İsâ min İbn Kâsım" gibi) belirtilmektedir. İbn Rüşd'ün kitap adını verdiği bu bölümler kendi içinde de bölümlere ayrılmaktadır ("Kitâbü'l-Vudûi'l-evvel", "Kitâbü'l-Vudûi's-sânî" gibi). Kitabı neşredenlerden Muhammed el-Haccî bu bölümleri "ruzme" başlığı altında ana bölümler içinde sınıflandırırken kitapların toplamını ve konularına göre dağılımını şu şekilde göstermektedir: 1. Ruzmetü's-şerâi' (ibadetler, yirmi kitap); 2. Ruzmetü'n-nikâh (aile hukuku, on beş kitap); 3. Ruzmetü'l-büyû' (borçlar hukuku, on beş kitap); 4. Ruzmetü'l-akdiye (muhakeme usul hukuku, otuz iki kitap); 5. Ruzmetü'l-rtk (kölelik hukuku ve âzât hükümleri, on iki kitap); 6. Ruzmetü'l-hudûd (ceza hukuku, yedi kitap); 7. Ruzmetü'l-

câmi' (genel konular, dokuz kitap; toplam 110 kitap). Buna karşılık Haccî eserin müellif huzurunda yapılan karşılaştırma çalışmalarından bahsederken birinci merhalede doksán sekiz, ikincisinde ise on dokuz kitabın okunduğunu belirtmektedir ki buna göre toplam kitap sayısının 117 olması gerekmektedir. Öte yandan neşredilmiş şekliyle eserde yer alan kitaplar sayıldığında 121 rakamı ortaya çıkmaktadır.

Eserin yirmi cilt halindeki ilmi neşri Muhammed el-Haccî ve bir grup arkadaş tarafından yapılmış olup son iki cilt konu fihristine ayrılmıştır (Beyrut 1404-1407/1984-1987; 1408/1988). Her cilt üzerinde o cildi tahkik edenin (veya edenlerin) adları bulunduğu gibi, ayrıca XVIII. cildin başında bu çalışmaya katılanların bir listesi verilmektedir.

Herbir bölümde ele alınan konular eserin orijinalinde "mesele" başlığı altında incelendiği için neşri gerçekleştirenler tarafından bu meselelere orada ele alınan konuyu hatırlatan başlıkların eklenmesi faydalı olmuştur. Şu kadar var ki bu başlıkların yardımıyla oluşturulan konu fihristinin iç atıflar bakımından çok önemli bir görev ifa ettiğinin eseri yayımlayanlarca belirtilmesine rağmen (XIX, 5-6) bu iç atıflardan faydalanma hususunda okuyucunun epeyce zorluk çektiği ve kullanımı daha pratik bir fihriste ihtiyaç duyulduğu gözlenmektedir. Bölümlerin hangi ciltlerde yer aldığını toplu olarak gösteren bir fihristin yapılmış olması da eserden istifadeyi güçleştirmektedir. Öte yandan âyet ve hadislerin geçtiği yerlerde bunların kaynaklardaki yeri belirtilmiş, fakat âyet ve hadisler veya diğer hususlar için ayrı bir fihrist eklenmemiştir.

el-Beyân ve't-tahşîl, Bicâye müftüsü ve hatibi Muhammed b. Ebû'l-Kâsım el-Meşezzâlî (المشذلي), ö. 866/1461-62) tarafından ihtisar edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahşîl* (nşr. Muhammed el-Haccî), Beyrut 1404-1407/1984-87, nâşirin mukaddimesi, I, 5-23; XIX, 5-6; a.m.f., *Fetâvâ* (nşr. Muhtâr b. Tâhir Tilifi), Beyrut 1407/1987, I, 35, 45; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, II, 366-367, 576-577; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 40, 369; Nübâhî, *Târîhu kuğâtî'l-Endelüs*, Beyrut 1403/1983, s. 98-99; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, s. 157; Ahmed Bâbâ et-Tinbûktî, *Neylû'l-ibtihâc* (ed-Dîbâcû'l-müzheb içinde), s. 314; İhsan Abbas, "Nevâzilü İbn Rüşd", *el-Ebhâs*, XXII, Beyrut 1969, s. 3-8.

İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

el-BEYÂN ve't-TA'RİF

(البیان والتعريف)

İbn Hamza el-Hüseynî'nin

(ö. 1120/1708)

hadislerin vürûd sebeplerine dair eseri.

İbn Hamza el-Hüseynî diye tanınan İbrâhîm b. Muhammed b. Kemâleddin ed-Dimaşkî 1054'te (1644) Dimaşk'ta doğdu. Şam nakîbüleşrafı* olan babasından, ayrıca Dimaşk, Mısır, Hicaz ve İstanbul'un tanınmış âlimlerinden ilim tahsil etti. Dimaşk ve Mısır'da nakîbüleşraflık, ayrıca Dimaşk'ta mahkeme nâibliği ve muhtelif medreselerde hadis ve Arap dili müderrisliği yaptı. Bu eserinden başka İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si üzerine yazdığı yarım kalmış bir hâşiyesi de vardır.

Tam adı *el-Beyân ve't-ta'rif fî esbâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf* olan eser, müellifin mukaddimede belirttiği gibi orijinal bir çalışma mahsulü olmayıp Ebû Hafs Ömer b. İbrâhîm el-UKberî (ö. 387/997) ve Süyûtî gibi bilginlerin benzeri çalışmalarından derlenmek ve yeni bilgiler eklenmek suretiyle meydana getirilmiştir. Kitapta hadisler alfabetik olarak verilmiş ve her hadisin kaynağı gösterilmiştir. Hadisin değeri üzerinde yer yer büyük hadisçilerin görüşleri nakledilmiştir. Daha sonra "sebebühü" başlığı altında ve genellikle güvenilir kaynaklara dayanarak hadisin vürûd sebebi (esbâbü vürûdi'l-hadîs*) zikredilmiştir. Sebeb-i vürûd tesbit edilirken sırasıyla hadisin kendi içindeki muhtemel rivayet farklılıkları, varsa ilgili Kur'an âyetleri, sahâbe ve çevresinden gelen bilgiler değerlendirilmiş olup çok dağınık malzemelerden derlendiği için eser değerli kabul edilmektedir.

el-Beyân ve't-ta'rif, hadis metinleri harekeli olarak iki cilt halinde Halep'te basılmıştır (1929-1930). Daha sonra Hüseyn Abdülmecîd Hâşim tarafından hadisleri açıklayıcı mahiyette bazı dip notlarıyla üç cilt olarak Kahire'de yayımlanmıştır (1973-1975). Halep baskısını esas alan Seyfeddin el-Kâtib, eserin sonuna 111 sayfalık bir indeks ekleyerek yine iki cilt halinde ofset baskısını yapmıştır (Beyrut 1401/1981).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hamza el-Hüseynî, *el-Beyân ve't-ta'rif* (nşr. Hüseyn Abdülmecîd Hâşim), Kahire 1973 — Beyrut 1401/1981, I-III; a.e. (nşr. Abdülhalîm Mahmûd), nâşirin muokaddimesi, I, 5-30; Murâdî, *Silkü'd-dürr*, Kahire 1291, I, 21-24; Serkis, *Mu'cem*, I, 88; *İzâhu'l-meknûn*, I, 68, 120, 207; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 105-106; Zirikî, *el-A'lam* (Fethullah), I, 68.

ALİ OSMAN KOÇKUZU